

BATILILAŞMA HAREKETİMİZDE BİLİMİN YERİ VE ATATÜRK*

AYDIN SAYILI**

Bugün huzurlarınızda yapacağım konuşma Osmanlı İmparatorluğunun gerileme dönemini, inhitat devrini, ilgilendiriyor. Şanlı bir kuruluş ve yükseliş sürecinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Batının uygarlık ve kültür alanında kaydettiği göz kamaştırıcı terakkiler sonucu olarak, ilkin bir duraklama devresine, sonra da bir inhitat dönemine girmiştir. Böyle gelişme ve inhitat devreleri misallerine tarihte pek de seyrek olmamak üzere, rastlanmaktadır. Aynı şeyi doğada da görmek mümkündür. Darwin'in evrim teorisi türlerin hayat mücadelesi sonucunda elenmeleri, kaybolup sönmeleri ve yenilerinin belirip gelişmeleri süreci ile temellenir.

İnsan kendi kaderine egemen olabilen bir varlıktır. Ancak, toplumlar birbirleriyle amansız bir hayat mücadelesine girmek eğilimindedirler. Biz Osmanlı İmparatorluğunun son bulması üzerine, onun bir uzantısı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurabildik. Böylelikle de bu ölüm kalım mücadelesinde bu sona erme olayını telâfi ettik, önlemiş olduk. Fakat kazandığımız bu mücadele artık geçmişe aittir. Varlığımızı sürdürmek için toplumlararası hayat mücadelesine devam etmek ve bunda başarılı olmayı güvence altına almak zorundayız. İşte bunu yaparken, Batılılaşma hareketimizde kazandığımız ve onu bilimsel incelemelere tabi tutmak suretiyle kazanabileceğimiz bilgi ve tecrübelerden yararlanabiliriz. Esasen Atatürk bunu gayet güzel bir şekilde yapmış ve parlak başarılarını da bu gibi tecrübelerle temellendirmiştir.

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti için "İlebed pâyidâr olacaktır" demiştir. Atatürk buna candan inanıyordu. Çünkü Atatürk Türklüğün büyük medenî vasıflarının, bundan sonraki inkişâflarıyla,

* Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlenen konferans dizisinin ilki olarak 22 Mart 1984 günü verilen konferans.

** Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Bilim Tarihi Profesörü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı.

“âtinin medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi” doğacağından emindi. Gerçekten bizim de bunu şiar edinmemiz, böyle bir ülküye dört elle sarılmamız gerekir. Şimdi Batılılaşma hareketimizi bu açıdan inceleyelim.

* * *

Batı Avrupa’da onaltıncı ve onyedinci asırlarda bilimde gerçekleştirilen atılım yanında, Rönesans ve Reformasyon hareketleri de Avrupa’da büyük bir manevî kalkınmaya önyak oldu. Onsekizinci asır Aydınlanma hareketi bu gelişmenin parlak bir uzantısını ve devamını teşkil eder. Batıdaki bu göz kamaştırıcı uygarlık ve kültür gelişmeleri karşısında Osmanlı İmparatorluğu, ister istemez, Avrupa’ya kıyasla az gelişmiş bir toplum durumuna düşmüş bulunuyordu. Neticede, birbiri ardı sıra askerî yenilgilerle karşılaşması dolayısıyla ve sanayi ve ticarete Avrupa’nın kazandığı ezici üstünlük karşısında, Osmanlı İmparatorluğu Batıyı üstün kılan hususları bulup ortaya çıkarmaya, bunları benimsemeye, kısaca, Batılılaşmaya karar verdi.

Tarihte uygarlık kurmada önderliğin bir toplumdaki bir başkasına geçmesi ve bir toplum ya da kültür çevresinin bir başka kültür ve uygarlık çevresini örnek alarak yoğun kültürel temas kurması misalleriyle aradabir karşılaşmaktadır. Bu gibi durumlarda, örnek alınan toplum bazan, Rönesans misalinde olduğu gibi, tarihe karışmış bir toplum olabilir. Birbirleriyle yaptıkları temaslar sonucunda, genellikle, çeşitli toplumların özel olarak bilim ve teknoloji kapsamı içine giren alanlarda birbirlerinden en büyük kolaylıkla etki aldıkları görülmektedir. Bu gerçekten akla yakın bir şeydir de. Çünkü bu tür insan faaliyetleri dil, din, ırk, ve milliyet sınırları tanımayan faaliyetlerdir. Aynı suretle, bilim ile teknoloji ürünleri bütün insanların ortak malıdır, bütün insanlarca aynen benimsenmek durumundadırlar. Yıldırım siperleri bir kiliseyi olduğu kadar, bir mescidi, bir musevi tapınağım korumak için aynı suretle kullanılırlar. Aşı ve serumlarımızdan din, dil, ve milliyetleri ne olursa olsun bütün insanlar yararlanırlar.

Tarihte karşılaşılan ve ağırlık noktasını bilim ile tefekkür ve teknolojinin teşkil ettiği kültürel temas misallerinin en kalburüstü olanları eskiçağda Yunan Dünyasının Mısır ve Mezopotamya bilim uygarlığından yararlanması, sekizinci ve dokuzuncu asırlarda İslâm Dünyasının yoğun tercüme yoluyla Yunan ve Hint bilim, tıp,

ve felsefe eserlerini kendi kültürüne maletmesi, onikinci asır içinde de Batı Avrupa'nın Arapça bilim, felsefe ve tıp eserlerini Latinceye çevirmesi faaliyetleridir. Böylece, tefekkür tarihinde uluslararası çapta önem taşıyan, verimlilik ve etkinliğini ispatlamış olan, yoğun kültür temaslarının hepsinde de bilimin temelde olduğu görülmektedir.

İşte bizim Batılılaşma hareketimiz de aşağı yukarı bu mahiyette, bu tabiatta, bir teşebbüstür, yahut da genel çizgileriyle böyle bir teşebbüs vasıflarını taşımaktadır. Başka bir ifade ile, bu girişim, biri sarıh olarak üstünlüğünü ispatlamış iki uygarlığın birbirleriyle karşılaşması olayıdır.

Onsekizinci asrın ortasından itibaren, Avrupa, sanayide ve teknolojiye dev adımlarıyla ilerlemeye başladı. Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışmak bu sıralarda artık bir ölüm kalım meselesine, bir hayat memet sorununa dönüşmüştü. Üçüncü Selim zamanında, örneğin Beykoz'da, 1805'te, Avrupa örneği üzerinden bir kumaş fabrikası kuruldu. Oniki yıl sonra bu fabrikanın makineleri ve su kanalları tamire muhtaç durumdaydı. Gerekli onarım yapıldı. Fakat 1836'da fabrika âtil ve harab durumdaydı. Oysa, zamanın hükümdarı İkinci Mahmud sınaî tesislere, bunların bakım ve onarımlarına büyük önem vermekteydi. Kendisi kurulmuş bu gibi fabrikaları sık sık ziyaret ederek ilgilenmekteydi. Hattâ Beykoz bölgesinde bu maksatla kendisine özel bir dinlenme yeri de hazırlamıştı.

1841 ile 1853 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunda birçok yeni sınaî tesisler kuruldu. Bu Türkiye için bir rekordu ve Osmanlı İmparatorluğunda gerçek bir sınaî inkılâp yaratma ve gerçekleştirme ümidini temsil etmekteydi. Bu tesisler içinde iplik ve kumaş fabrikaları, buharlı gemi tersanesi, demir izabe ve döküm fırını ve atölyeleri birimleri, çeşitli ihtiyaç maddeleri imalâthaneleri ve gerekli personeli yetiştirmek üzere teknik okul gibi birimler mevcuttu. Bütün bunların kuruluş ve bakımı ve hattâ kısmen de çalıştırılmaları yardımcı Avrupalı elemanların desteği ile mümkün olabilmekteydi. Fakat yine de bu teşebbüs büyük ölçüde başarısız kaldı.

Bu başarısızlığın nedenleri arasında malî problemler, pazarlama sorunları, ham madde temini meselesi, nakliye, uluslararası iktisadî bunalım devrelerinin etkileri, zelzele ile yangın gibi doğal

âfetler ve kazalar, ve bunlara benzer başka etmenler, faktörler, bulunmaktaydı. Fakat uzun vadeli olarak en önemli sorun Batı ile rekabet meselesiydi. Çünkü Batı mütemadiyen tesislerini modernleştirmekte, mükemmelleştirmekte idi. Bu modernleşmelerin temelinde ise, teknolojik icatlar yanında ve onlardan daha da önemli olarak, yeni bilimsel keşiflerin, arı bilim alanındaki elçin ve özgecil, yani hasbî, araştırmaların getirdiği yepyeni olanaklar, imkânlar, yatmaktaydı. Sınâileşme veya sınâî alanda Batılılaşma çabamızın en canalcı yönü, ister istemez, bu noktada düğümlenmekteydi. Fakat acaba biz bu noktanın önemini ne dereceye kadar ve ne zaman kavradık, farkedebildik? Bu sorunun cevabını burada belirlemeye çalışalım.

Batılılaşmamızın Batı endüstrisini memleketimize kazandırma sorunu dışında başka önemli yönleri, veçheleri, de vardı. Bunlardan oldukça geniş kapsamlı bir tanesi siyasî Batılılaşmamızdır. Devlet anlayışında ve idare mekanizmasında Batıyı örnek almak, kökleri derinlerde yatan birtakım zihniyetlerin değiştirilmesini gerektiriyordu. Bu itibarla, bu da zor bir işti. Bunu 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile başarmaya çalıştık. Bu iş herkesten çok Mustafa Reşid Paşa'nın eseri idi.

Mustafa Reşid Paşa Batı üstünlüğünün sırrını, anahtarını, *medeniyet* veya *uygarlık* kavramıyla dile getirip özetlemenin mümkün olduğu kanısındaydı. O zaman dilimizde henüz bu kavramı ifade eden bir sözcük yoktu. Bu sebeple, Mustafa Reşid Paşa "civilisation" kelimesini aynen kullanmış ve bunu "terbiye-i nâs ve icrâ-i nizâmât" ibâresiyle açıklamıştı. Mustafa Reşid Paşa'ya göre Osmanlı Devletinin vermesi gerekli önemli karar Batı uygarlığı sistemine dahil olmak, Batı milletleri ailesinin bir uzvu haline gelmek, Batı hayat felsefesini önemli ana çizgilerinde benimsemektir.

Bir bakıma, bu anlamda bir kararın ilk izlerini, üçyüz yıla yakın bir gecikme ile matbaayı Avrupa'dan almaya nihayet razı gelmemizde görebiliriz. Bu karar Lâle Devrine rastlar ki, bu da olsa olsa Batılılaşma öncesi bir deneme olarak nitelendirilebilir. Kültürel açıdan Avrupa'dan etkilenmemiz, çok daha somut olarak, 1773'te başlar. Bu yıl içinde Batı örneği üzerinden İstanbul'da bir deniz mühendisliği okulu açıldı. Bu, askerî bir okuldu. Bu yoldan deniz kuvvetlerimizi güçlendirmeyi amaçlıyorduk. 1789 ile 1795

arasında geçen yıllar içinde de kara kuvvetlerimize ilişkin olarak Avrupa tipinde bir askerî mühendislik okulumuz faaliyete geçti. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn adlarını taşıyan bu iki okul bugünkü İstanbul Teknik Üniversitemizin kökenini oluşturur.

Batı bilimini, modern bilimi biz ancak bu mühendis okullarıyla yurda sokmaya başlama işini başarabildik. Aslında, Batı bilimi bu sıralarda henüz çok ilerlemiş değildi. Mekanik alanı bir yana, kimyada Lavoisier çağında bulunuluyordu. Bu o zamana göre önemli bir aşama oluşturuyor idiyse de, böylece o çağın kimyası bugünün ortaokul kimyası gibi bir şeydi. Henüz pil ve elektrik akımı da Batı bilimine yabancı idi. Fakat gün geçmiyordu ki, Batı yeni bir bilimsel keşif yapmasın. Bunun bir sonucu olarak, örneğin 1850 Avrupası 1773 Avrupasını çok çok gerilerde bırakmıştı. Bizim yeni açılan mühendis okullarımız ise, Batı biliminin temelini ve araştırmacı zihniyetine ayak uyduramazdı. Çünkü bunların başka ana görevleri vardı ve amaçları biraz değişik doğrultulara yönelikti. Ayrıca, bu okulların mezunları, ister istemez, bizim aydın zümremizin ancak küçük bir kesimini oluşturmaktaydı. Fakat yine de silahlı kuvvetlerimiz mensuplarının, aralarındaki tabip, cerrah, ve veteriner gibi meslek sahipleri dahil, uzun süre bizim en seçkin münevver zümremizi, en geniş kültürlü insanlarımızı, teşkil etmiş olmaları bu durum ışığında bir izaha bağlanabilmektedir.

Gerçekte, Batılılaşma hareketimize başladığımız sıralarda ve buna başladıktan sonra da, daha bir süre, biz, ortaçağlılıktan kopmamıştık ve bundan kolay kolay kopamadık. Oysa, Avrupa dönüşme üzerinde dönüşmeden geçerek yepyeni bir akılcı kültür havası içine girmişti. Buna ulaşmak, hattâ bunu hakkıyla takdir ederek gereği gibi değerlendirmek güçlüğü önümüzdeki en büyük engellerden birini oluşturuyordu.

Değişmesi gerekli zihniyeti medresenin yetiştirdiği ulemâ, yani, eski hukukçularımız ve münevverlerimiz temsil ediyordu. Nitekim, önemli yenilikler için bu sınıf müntesibi ulemâmızın, hukukçuların, fetvası gerekli görülüyordu. Atatürk Ankara Hukuk Fakültesini açış nutkunda, 1925'te şöyle konuşmuştur:

“Milletimizi inhitata mahkûm etmiş ve milletimizin feyyâz sinesinde devir devir eksik olmamış olan menfî ve kaahir kuvvet

şimdiye kadar elimizde bulunan hukuk ve onun muakkipleri olmuştur. ... Beynelmîl umumî tarihin cereyanında Türklerin 1453 zaferini, yani İstanbul'un fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbul'u ebediyyen Türk camiasına maletmiş olan kuvvet ve kudret takriben aynı senelerde icad edilmiş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için erbâb-ı hukukun meş'ûm kuvvetini ıktihâma muktedir olamamıştır. Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için üçyüz sene müşahade ve tereddüt etmelerine ve leh vealeyhte pek çok kuvvet ve kudret sarf etmelerine ıztırar hasıl olmuştur".

Batının uygarlıktaki yeni aşamaları birbiri peşi sıra gerçekleştirebilmesinin nedenleri şüphesiz çok ve çeşitli idi. Fakat her şeyden önce ve her şeyden daha büyük ölçüde Batının asıl başarı sırrını, gözkamaştırıcı canlılık ve verimliliğinin candamarını oluşturan şey bilimdi, bilimin dinamik gücü ve engin gelişme yeteneği idi.

İnsanoğlunun bilim ve teknoloji yardımıyla doğayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda etkilemesi sürecinin sonu gelmez. Fakat bu gibi süreçlerin iki yönünü veya boyutunu birbirlerinden açık seçik biçimde ayırt etmek icap eder. Çevrenin aktif bir tarzda insan ihtiyaçlarının gerek ve isteklerine göre dönüştürülmelere uğratılması statik olanakların etkili kılınmasıyla harekete getirilebileceği gibi, bunun çok çok üstünde ve ötesinde olmak üzere, yeni keşif ve icatlarla ortaya çıkan yepyeni olanakların seferber edilmesi insan çabası veriminin kat kat artması sonucunu doğurabilir, insan faaliyetinin etkinliğini kat kat arttırabilir.

Statik olanaklar yatay veya ufki gelişmeleri, yani uygarlık seviyesinde kökten değişikliği tazammun etmeyen sonuçları verir. Yepyeni olanaklara, yeni bilgi, teknik, ve araçlara dayanan insan faaliyetleri ise, evrensel tarih ölçüsünde çağların akışını ve birbirinden çıkışını belirleyen dönüşme ve değişmelere yol açabilir. Yeni bilgi, teknik ve araçlar insanın tarih yapma çabasını belirginleştiren faaliyet tipleridir. Bu itibarla, bunlar yatay gelişimleri değil dikine tırmanışları, uygarlıktaki gelişimin bu doğrultularda tersinmez düzey yükselişlerini belirliyerek tarihin özünü oluştururlar.

Aslında, insanoğlu, mecbur olmadıkça alışkanlık ve geleneklerinden ayrılmama temayülündedir. Toplumlar da bununla paralel olarak, bununla koşut olarak, statikleşme eğinimindedirler. Bilim

toplumların statikleşmeye, durağanlaşmaya istidatlı bünyelerine canlılık getiren etkin olanaklara sahip bir etmen, bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim toplumun özel güçleri dışında ve üstünde yeni kuvvetler yaratabilen önemli bir değişme ve gelişme âmilidir, etmenidir.

Bilimsel ilerleme, genel çizgileriyle, gelişigüzel biçimlerde olmaz. Bilimsel bilgi sürecindeki zincirleme adımlar doğmakta olan yeni bilginin iç bünyesinde geçerli olan mantık bağlarının mahiyetine bağlıdır ve bu mantıksal bağların neler olduğu konusunda sağlam bir bilgiye sahip olabilmek ancak asıl konunun hakkıyla anlaşılması ve aydınlanmasıyla mümkündür. Ayrıca, bilimsel bilgi rasyonel ve sistemli olduğundan ve dolayısıyla kümeleşme ve bazen ağır, bazen de sıçrayışlar biçiminde gelişmeler gösterme kaabiliyetine sahip bulunduğundan, bilimin zenginleşme yeteneği teknolojininkine kıyasla çok daha üstün ve düzenlidir. Üstelik, saf bilim yeni bilgi üretir ve bundan dolayı gelişmede tırmanışları mümkün kılar. Halbuki, arı teknoloji esasen mevcut olan bilgiye dayanır. Bundan ötürü, saf teknoloji, daha karakteristik olarak, yatay doğrultulardaki gelişmelere yol açar.

İşte biz Batıyı taklit ederken, Batının iyi vasıflarını alarak Batılılaşma gayretlerimizi sürdürürken, Batının en çok gıpta edilecek tarafının ve başarısının asıl anahtarının temel bilim araştırmalarında, arı bilimsel çalışmalara Batının verdiği büyük önemde aranması gerektiği sonucuna ulaştık mı? Ve ulaştıksa ne zaman ulaştık? Bu sorunun cevabını bulmaya, belirlemeye çalışalım.

1870'te İstanbul Üniversitesinin açılışında bir konuşma yapan eğitim bakanı Safvet Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda iktisadî ve idarî işlerin aksamasının ve bilim ile fen bakımından geri kalınmış olmasının belki de en büyük nedeninin bu imparatorluğun Avrupa ile ilişki kurmamış olmasında aranması gerektiği düşüncesini birkaç kez tekrarlamıştır. Çünkü, Safvet Paşa'ya göre, bilim ve fennin gelişmesi kültürel temas sâyesinde gerçekleşmektedir. Kendi ifadesiyle "zîrâ ulûm-i akliyyenin ilerlemesi, onlarla meşgul olanlar beyinde müdâvele-i ârâ ve mübâheseye manût olup mil-i mütemeddine-i Avrupa işte bu takrîb ile terakkî-i maarife kudredyâb olmuştur."

Yine, aynı söylevinde Safvet Paşa İstanbul Üniversitesinin açılmasıyla uygarlık temelinin pekişeceğine şöyle bir değinmekte,

çağın akıllara durgunluk getiren vapur ve telgraf gibi yeni icatlarının tamamiyle fizik bilimindeki ilerlemelere dayandığını söylemekte, alelâde gözlem sonucu yakınımızda sandığımız yıldızların milyonlarca yıllık mesafede bulunduğunun bilimsel çalışmalarla saptanmış olduğunu, biraz müphem bir dille de olsa, ifade etmektedir. Bir de eskiden basit sanılan birtakım maddelerin bileşik olduklarının Avrupadaki kimya çalışmaları sonucunda anlaşılmış olduğuna işaret etmektedir.

İktisadî bakımdan kullanılmaya elverişli ilk buharlı geminin 1810'da, okyanuslarda seyrüsefer yapabilecek bu tip vapurların ise 1840'lı yıllarda inşasının mümkün olabildiği, ilk telgrafın 1830'lu yılların ilklerinde ortaya çıktığı, ilk kez sabit yıldız paralâksının 1838'de Bessel tarafından ölçülmüş olduğu düşünülürse, Safvet Paşa'nın burada kendi gününden otuz kırk yıl öncesinin keşif ve icatlarından söz etmekte olduğu görülür. Özellikle, kalburüstü bazı teknolojik buluşların tamamen kuramsal fizik bilgisiyle temellendiğini ve bu gibi konulardaki terakkînin uluslararası işbirliğine dayandığını dile getirmesi gerçekten ilginçtir. Fakat öte yandan da Safvet Paşa'nın bu işbirliğini "fikir alışverişi" biçiminde düşünmüş olması ve aynı zamanda insan aklının doğanın sırlarına nüfuz etmeye yeterli olmadığını söylemesi gibi bazı hususlar, 1870'te, bizim için, Batıya bilim alanında yetişmenin henüz uzak bir rüya gibi bir şey olduğuna sarahatle göstermektedir.

Gerçekten, ondokuzuncu asrın İstanbul Üniversitesi açılış yılına kadar uzanan kısmında çeşitli bilim dallarının birçok kollarında yapılan çalışmalar, sayıları kolayca yüzü aşan İngiliz, Fransız, Alman, Hollandalı, İtalyan, İsveçli, Norveçli, İsviçreli, Avusturyalı, Polonyalı, Rus, ve Danimarkalı bilim adamlarının kalburüstü keşiflerinden oluşmaktaydı. Oysa, maalesef, bu uluslararası bilimsel işbirliğinde bizim göz dolduracak herhangi bir katkımız olduğuna tanıklık edememekteyiz.

Mamafih, yine de Batılılaşma hareketimizde önemli bir eğilimin Avrupa tipi çeşitli okullar açılmasıyla yönlendiğini, Batı uygarlığına katılma ve ondan pay alma düşüncesinin belirdiğini, bunlara ilâve olarak ve bu perspektif içinde, ayrıca, Batının ileri teknolojisinin temelinde bilimin yatmakta olduğu düşüncesinin bizde de bir dereceye kadar uyanmış olduğunu görmek, Batılılaşma akımımızın gereği kadar üzerinde durulmamış çok olumlu ve önemli bir kültürel

kesiminin bulunduğunu göstermektedir. Ancak, arı ve temel bilim araştırmalarına gerekli önemin verilmesi durumuna ya da böyle bir zihniyetin kuramsal dahi olsa benimsenmesine Cumhuriyet dönemimizin başlamasına kadar pek şahit olamıyoruz. Ya da, bunun misalleri oldukça nadirdir. Böylece de Batılılaşma hareketimizin Atatürk aşamasına ulaşmış oluyoruz.

Atatürk, 22 Eylül 1924'te Samsun'da İstiklâl Ticaret Mektebinde, öğretmenlere hitab ederek yaptığı konuşmada şu ünlü sözlerini söylemiştir:

“Dünyada her şey için, maddiyât için, maneviyât için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşid aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve tekâmülü zamanında takıybeylemek şarttır.”

Burada Atatürk'ün bilimin gerek maddî hususlar ve gerekse manevî işler bakımından yolgösterici olduğunu söylemesi dikkati çekiyor. Ayrıca, burada fen sözcüğünün anlamını tam olarak belirlemek sözkonusu edilebilir. Çünkü, Atatürk'ün burada saf bilim yanında, arı bilim yanında, teknolojiye de bir atıf yapmakta olup olmadığı bu vesile ile akla gelebilir.

Fen sözcüğünü fen fakültesi ve lise fen kolu gibi kullanışlarında, bu bağlamlarda, özellikle matematik, astronomi, fizik, jeoloji ve kimya gibi arı bilim dalları için kullanıyoruz. Bizde üniversiteye elli yıl öncesine kadar *dârülfünûn*, yani “fen bilimleri evi” adı verilirdi. Demek ki, bu kullanılışı ile de fen sözcüğü teknoloji ve endüstriye bir kayma göstermemekteydi. Esasen Safvet Paşa'mın nutkunda da fen sözcüğü aynen Atatürk'teki gibi kullanılmaktadır. Öte yandan da, Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarını açış konuşmalarında, endüstriden söz ettiğinde, Atatürk'ün, bu maksatla, hiç bir zaman fen sözcüğünü kullanmadığı görülmektedir. Demek ki bu ünlü sözünde Atatürk fen sözcüğü ile arı bilim çalışmalarına, temel bilim çalışmalarına, ve bunların en güvenilir ve gelişmiş bilgilerimizi temsil eden dallarına atıf yapmaktadır.

27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenler için yaptığı bir konuşmada Atatürk şunları söylüyor:

“... Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için hamiyet, hüsn-ü niyet, fedakârlık elzem olan evsaftandır. Fakat bir heyet-i

içtimaiyyedeki marazı görmek, onu tedavi etmek, heyet-i içtimaiyyeyi asrın icabâtına göre terakki ettirebilmek için bu evsaf kâfi gelmez; bu evsaf yanında ilim ve fen lâzımdır...

“Hanımlar, beyler; memleketimizin en mamur, en latif, en güzel yerlerini üçbuçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlûbeden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber ittihaz etmektedir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, darülfünûnlarımızın teessüsünde aynı mesleği takıyb edeceğiz. Evet, milletimizin siyasî ve ictimai hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz bilim ve fen olacaktır. Mektep sâyesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sâyesindedir ki, Türk Milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı Türk şiir ve edebiyatı bütün bedâiyi ile inkişaf eder.

“Memleketimiz içinde efkâr-ı medeniyyenin, terakkiyat-i asriyyenin bilâ ifâte-i ân intişar ve inkişaf etmesi lâzımdır. Bunun için bütün erbâb-ı ilim ve fennin bu hususta çalışmayı bir vecibe-i nâmûs bilmesi iktiza eder...”

“Gözlerimizi kapayıp, mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp, cihan ile alâkasız yaşayamayız. ... Bilâkis, müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise, oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur... Hiçbir delil-i mantıkî'ye istinat etmeyen birtakım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkîsi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkîde kuyûd ve şurûtu aşamayan milletler hayatı mâkul ve amelî müşahade edemezler. Hayat felsefesini vâsi gören milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdurlar. ...”

Burada, sondan bir önceki paragrafta Atatürk'ün uygarlığa ilişkin olarak gerek tefekkür ve gerekse somut terakkî adımlarının yurttta hem yaygınlaşmasından ve hem de geliştirilmesi lüzumundan söz edişi dikkate değer. Nitekim kendisi bu vesile ile yurdumuzda uygar düşüncelerin ve çağcıl ilerleyişlerin an sektirmeden yaygınlaşması ve gelişmesi gereğine değinmektedir.

30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da Atatürk şunları söylemiştir:

“... Harb, muharebe, nihayet meydan muharebesi, yalnız karşıkarşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir; milletlerin çar-

pışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleriyle ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla, hülâsa, bütün maddî, manevî kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır.

“Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi, bütün cihanda tam mânasiyle medenî bir hey’et-i içtimâiyye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakk-ı hürriyet ve istiklâli malik olduğu ve yapacağı medenî eserlerle mütenasiptir. Medenî eser vücuda getirmek kaabiliyetinden mahrum olan kavimler hürriyet ve istiklâllerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar. Tarih-i beşeriyet baştan başa bu dediğimi teyit etmektedir. Medeniyet yolunda yürüme ve muvaffak olmak şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler ve yahut bu yol üzerinde ileri değil de geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar medeniyet-i umumiyyenin hurûşân seli altında boğulmaya mahkûmdurlar. ...

“Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vâbestedir. İçtimâî hayatta, iktisadî hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakkî yolu budur. Hayat ve maîşete hakim olan ahkâmın zaman ile tegayyür ve teceddüdü zarurîdir. Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları cihanı tahavvülünden tahavvüle duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafaza-i mevcudiyet mümkün değildir.”

Burada Atatürk dünyada ancak ileri uygarlığın yaratılması faaliyetine olumlu katkıları olanların ve bu yoldaki gelişmeleri günün-gününe takip edip onlara ayak uyduran toplumların kendilerine bir hayat hakkı güvencesi sağlamak durumunda olabileceklerini pek güzel bir şekilde dile getirmekte ve bu hususu gerçekten kuvvetli bir biçimde vurgulamaktadır.

1923 yılı Ocak ayının son haftasında Alaşehir’de halka hitaben yaptığı konuşmada Yunan işgali günlerinden söz ettikten sonra, Atatürk şu sözlere yer vermiştir:

“Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisad ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâs-i hakikiye sevkemiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferlerimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyât-i askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”

26 Ocak 1923'te Salihli istasyonunu dolduran topluluğa hitap ederken, Atatürk kara günlerin artık gerilerde kaldığını söyledikten sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

“Bundan sonra memleketimizi kat’î halâsa îsâl için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler ittihâz etmek icab eder. Bu tedbirlerin en mühimmi ve en birincisi ilim ve irfandır.”

1933 yılı Cumhuriyet Bayramını açış konuşmasında ise Atatürk şöyle diyor:

“Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir.”

Demek ki, Atatürk’e göre ileri uygarlığa katkılar yoluyla katılmanın ya da onunla tam uyum durumunda bulunmanın en etkin yolları bilimden geçmektedir. Uygarlığın yeni hamlelerinde aktif, yapıcı ve yaratıcı bir role sahip olmaksızın uygarlığın gelişmelerine pasif olarak ayak uydurmak çok güç ve hattâ imkânsız bir şeydir. Atatürk’e göre, bilgiye yeni yeni katkılarda bulunmak amacını güden arı bilimsel çalışma uygarlığın en kalburüstü tırmanı ve hamlelerinin temelinde bulunmaktadır ve bu tip faaliyete şerefli bir hayat sürdürmek isteyen her toplumun büyük bir canlılıkla katılması gerekir. Büyük Nutkunun başlarında Atatürk Batı uygarlığından “ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakikî medeniyet âlemi” şeklinde söz etmektedir.

“Fransız yazarı Maurice Pernot ile 29 Ekim 1923'te yaptığı mülâkatta Atatürk ezcümle şunları söylemiştir:

“Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. . . . Memleketimizi asrifleştirmek istiyoruz. Medeniyete girmek arzu edip de Garbe teveccüh etmemiş millet hangisidir? . . .”

Ankara’yı ilk ziyaretinde Ankara eşrafına hitaben yaptığı bir konuşmada Atatürk şunları söylemiştir:

“Ecnebiler kendi menâfi-i iktisadiyye ve siyasiyyelerini tatmin edebilmek için aleyhimizde icat ettikleri iki mütâlaayı yürütmeye başladılar. Bu mütâalalardan . . . birincisi ile millete zulüm atıf ve isnat ediyorlar. İkincisi ile de kaabiliyetsizlik. . . . Zulüm medeniyetle kaabil-i te’lif değildir. İstidatsızlık da şâyân-i afv bir şey olamaz. Çünkü milletler işgal ettikleri arazinin hakikî sahibi olmakla

beraber beşeriyetin vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin menâbi-i servetinden hem kendileri istifade eder ve dolaşısıyla bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler. Bu düstûra göre bundan âciz olan milletler hakk-ı bakaa ve istiklâle lâyük olmamak lâzım gelir.”

1933 yılı Cumhuriyet Bayramı nutkunda Atatürk’ün konumuzu ilgilendiren şu sözleriyle karşılaşırız:

“Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kaabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır. ...”

... ..

“Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü onu bütün beşeriyete hakikî huzurun temini yolunda kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır. ..”

... ..

“Fakat yaptıklarımızı aslâ kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.”

Atatürk, bu sözleriyle, uygarlık gelişme ve tırmanmalarına hakkıyla ayak uydurmak, uydurabilmek için yalnız onu pasif bir şekilde takip etmenin, etmeye çalışmanın yetersiz kalacağı, uygarlık gelişmelerine ve dinamizme intibak etmek için onun tırmanışlarına bizzat katkılarda bulunmanın, onu oluşturma sürecine katılıp onun yaratıcıları arasında yer almanın vazgeçilmez bir şart olduğunu, ve ayrıca uygarlık dinamizminin temelinde bilimin, arı bilimin yattığını, yer almakta olduğunu, ne kadar güzel ve veciz bir şekilde ifade etmekte, dile getirmektedir.

Varlığını, özgürlüğümüzü, şeref ve haysiyetimizi kendisine borçlu olduğumuz, asırların nadir yetiştirdiği büyük dâhi ve tarihin bize paha biçilmez armağanı, büyük Atatürk’ümüzün bu kadar ısrarla vurguladığı, bize gereği gibi anlatmak için, zihnimizde iyice

yer etmesi için, âdetâ çırpındığı bu ışıklı görüşü, bilimin ve bilimsel araştırmanın insan hayatında ve uygarlık kurma çabasındaki köklü yeri sorunu, önemine candan inandığım bir konudur. Ve Atatürk'ün milli kültürümüzü çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkarmak yolundaki idealinin gerçekleşmesinin herşeyden fazla bu yolda yürünmesine bağlı olduğu kanısındayım. Bundan dolayı bu konuşmam benim için sanki içimi dökme yerine de geçmiş bulunuyor. Başta Sayın Cumhurbaşkanımız olduğu halde, bu çok seçkin dinleyici grubu önünde bu konuşmayı yapmış olmaktan, bu itibarla, büsbütün büyük bir zevk ve onur duydum. Hepinize buraya gelmek ve beni dinlemek lütfunda bulunduğunuzdan dolayı teşekkürler eder, hepinizi saygıyla selâmlarım.